

भारत का राजपत्र

The Gazette of India

भारताचे राजपत्र

असाधारण
EXTRAORDINARY

असाधारण

भाग १२ अनुभाग १
Part XII Section 1
 भाग बारा अनुभाग १

प्राधिकार से प्रकाशित
PUBLISHED BY AUTHORITY
 प्राधिकाराद्वारे प्रकाशित

सं. १]	नई दिल्ली, नवंबर १२-१८, २०२०/२१-२७, कार्तिक (शक) १९४२	[खंड १९]
No. १]	NEW DELHI, NOVEMBER 12-18, 2020/21-27, KARTIK (SAKA) 1942	[Vol. 19]
अं. १]	नवी दिल्ली, नोवेंबर १२-१८, २०२०/२१-२७, कार्तिक (शके) १९४२	[खंड १९]

स्वतंत्र संकलन म्हणून फाईल करण्यासाठी या भागाला वेगळे पृष्ठ क्रमांक दिले आहेत.

विधि और न्याय मंत्रालय

(विधायी विभाग)

नई दिल्ली,

(1) दि मुसलमान वक्फ एकट, 1923, (2) दि इंडस्ट्रियल डिस्प्युट्स् (बैर्किंग अण्ड इन्ड्युरन्स कंपनीज्) एकट, 1949, (3) दि अँडवोकेट्स् वेलफेर फण्ड एकट, 2001, (4) दि प्रोटेक्शन ऑफ वूमेन फ्रॉम डोमेस्टिक व्हॉलन्स एकट, 2005, (5) दि कमिशन फॉर प्रोटेक्शन ऑफ चाइल्ड राईट्स् एकट, 2005, (6) दि नेशनल ग्रीन ट्रिब्यूनल एकट, 2010 के मराठी अनुवाद राष्ट्रपती के प्राधिकार से प्रकाशित किये जाते हैं और ये प्राधिकृत पाठ (केंद्रीय विधि) अधिनियम, 1973 (1973 का 50) की धारा 2 के खण्ड (क) के अधीन उनके मराठी प्राधिकृत पाठ समझे जायेंगे।

भारताचे राजपत्र, असाधारण
GAZETTE OF INDIA, EXTRAORDINARY

[भाग बारा
PART XII]

MINISTRY OF LAW AND JUSTICE

(LEGISLATIVE DEPARTMENT)

New Delhi,

The Translation in Marathi of (1) The Mussalman Wakf Act, 1923, (2) The Industrial Disputes (Banking and Insurance Companies) Act, 1949, (3) The Advocates' Welfare Fund Act, 2001, (4) The Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005, (5) The Commissions for Protection of Child Rights Act, 2005, (6) The National Green Tribunal Act, 2010 are hereby published under the authority of the President and shall be deemed to be the authoritative texts thereof in Marathi under clause (a) of Section 2 of the Authoritative Texts (Central Laws) Act, 1973 (50 of 1973).

विधि व न्याय मंत्रालय

(विधायी विभाग)

नवी दिल्ली,

(१) दि मुसलमान वक्फ अॅक्ट, १९२३, (२) दि इंडिस्ट्रियल डिस्प्युट्स् (बँकिंग अॅण्ड इन्श्युरन्स कंपनीज्) अॅक्ट, १९४९, (३) दि अॅडवोकेट्स्' वेलफेर फंड अॅक्ट, २००१, (४) दि प्रोटेक्शन ऑफ वूमेन फ्रॉम डोमेस्टिक व्हॉलन्स अॅक्ट, २००५, (५) दि कमिशन्स फॉर प्रोटेक्शन ऑफ चाइल्ड राईट्स अॅक्ट, २००५, (६) दि नॅशनल ग्रीन ट्रिब्यूनल अॅक्ट, २०१० यांचा मराठी अनुवाद याद्वारे, राष्ट्रपतीच्या प्राधिकारान्वये प्रसिद्ध करण्यात येत आहे आणि तो, प्राधिकृत पाठ (केंद्रीय विधि) अधिनियम, १९७३ (१९७३ चा ५०) याच्या कलम २ च्या खंड (क) अन्वये मराठीतील त्यांचा प्राधिकृत पाठ असल्याचे मानण्यात येईल.

(२०१० चा अधिनियम क्रमांक १९)

[१४ डिसेंबर, २०१८ रोजी यथाविद्यमान]

[२ जून, २०१०.]

पर्यावरणाशी संबंधित कोणत्याही वैद्य हक्काच्या अंमलबजावणीसह पर्यावरण संरक्षण व वन संवर्धन आणि इतर नैसर्गिक साधनसंपत्तीची संबंधित प्रकरणे प्रभावीपणे व शीघ्रतेने निकालात काढण्यासाठी आणि व्यक्तींच्या व मालमत्तेच्या नुकसानीकरिता त्यांना अनुतोष व नुकसानभरपाई देण्यासाठी एक राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण स्थापन करण्याकरिता आणि त्याच्याशी संबंधित किंवा तदानुरूपिक बाबींकरिता तरतूद करण्यासाठी अधिनियम.

आणि ज्याअर्थी, ज्यात भारत सहभागी झाला होता, अशा स्टॉकहोम येथे जून, १९७२ मध्ये भरलेल्या मानवी पर्यावरणावरील संयुक्त राष्ट्र परिषदेत, मानवी पर्यावरण संरक्षण व सुधारणा यांकरिता उचित उपाययोजना करण्यासाठी राष्ट्रांना फर्माविण्याविषयी घेण्यात आलेल्या निर्णयामध्ये भारत एक पक्षकार आहे;

आणि ज्याअर्थी, ज्यात भारत सहभागी झाला होता अशा रिओ-डी-जानीरो येथे जून, १९७२ मध्ये भरलेल्या पर्यावरण व विकास यांवरील संयुक्त राष्ट्र परिषदेत, प्रदूषणाचे बळी व अन्य पर्यावरणाविषयक हानी यांचे दायित्व व नुकसानभरपाई यांच्या संबंधात क्षतिपूरण करणे व उपाय योजने आणि राष्ट्रीय कायद्यांचा विकास करणे यांसह न्यायिक व प्रशासनिक कार्यवाही यामध्ये प्रभावी पोच व्हावी यांची तरतूद करण्याकरिता राष्ट्रांना फर्माविण्याविषयी निर्णय घेण्यात आला होता;

आणि ज्याअर्थी, भारतातील न्यायिक अधिघोषणेमध्ये संविधानाच्या अनुच्छेद २१ अन्वये, आरोग्यदावी पर्यावरणाच्या हक्काचा अन्वयार्थ, जगण्याच्या हक्काचा एक भाग म्हणून, लावण्यात आला आहे;

आणि ज्याअर्थी, पर्यावरणाशी संबंधित बहुशाखीय मुद्यांचा अंतर्भव लक्षात घेता, उपरोक्त परिषदांच्या निर्णयांची अंमलबजावणी करणे आणि एक राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण असणे इष्ट आहे, असे वाटते.

त्याअर्थी, भारतीय गणराज्याच्या एकसष्टाव्या वर्षी, संसदेद्वारे तो पुढीलप्रमाणे अधिनियमित होवो :—

प्रकरण एक

प्रारंभिक

१. (१) या अधिनियमास, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० असे म्हणावे ;

संक्षिप्त नाव व प्रारंभ.

(२) तो केंद्र सरकार, राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे नियत करील अशा दिनांकास अंमलात येईल.

२. (१) या अधिनियमात, संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर,—

व्याख्या.

(क) “अपघात” याचा अर्थ, कोणताही घातक पदार्थ किंवा सामग्री किंवा संयंत्र किंवा वाहन हाताळताना, आकस्मिकपणे किंवा अचानकपणे किंवा अहेतुकपणे घडलेली आणि कोणत्याही व्यक्तीचा मृत्यु किंवा तिला इजा होण्याचा किंवा कोणत्याही मालमत्तेचे किंवा पर्यावरणाचे नुकसान होण्याचा सतत किंवा अधूनमधून किंवा पुन्हापुन्हा धोका उद्भवण्यात परिणत होणारी अशी घटना, असा आहे परंतु, त्यात केवळ युद्ध किंवा नागरी अशांतता या कारणाने झालेल्या अपघाताचा समावेश होत नाही ;

(ख) “अध्यक्ष” याचा अर्थ, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरणाचा अध्यक्ष, असा आहे ;

(ग) “पर्यावरण” यात पाणी, हवा व जमीन आणि पाणी, हवा व जमीन आणि मनुष्यप्राणी, अन्य सजीव प्राणी, झाडे, सूक्ष्म जीव व जीवनसंपत्ती, यांच्यामध्ये आणि त्यांच्या दरम्यान असलेला परस्पर संबंध, यांचा समावेश होतो ;

(घ) “तज्ज्ञ सदस्य” याचा अर्थ, कलम ५ च्या पोटकलम (२) मध्ये विनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणे ज्याची नियुक्ती केलेली असेल व जो अर्हता धारण करीत असेल आणि जो न्यायिक सदस्य नसेल, असा न्यायाधिकरणाचा सदस्य, असा आहे ;

(ङ) कोणत्याही घातक पदार्थाच्या संबंधात, “हाताळणे” याचा अर्थ, अशा घातक पदार्थाची निर्मिती करणे, संस्करण करणे, प्रक्रिया करणे, तो आवेषित करणे, त्याची साठवण करणे, त्याची वाहतूक करणे, त्याचा भाग बारा—(१९)—७अ

वापर करणे, संग्रह करणे, नाश करणे, त्याचे रूपांतरण करणे, त्याची विक्री, हस्तांतरण किंवा तत्सम अशा अन्य प्रकारासाठी देऊ करणे, असा आहे;

१९८६ चा २९.

१९९१ चा ६.

(च) “घातक पदार्थ” याचा अर्थ, पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम, १९८६ मध्ये घातक पदार्थ म्हणून व्याख्या केली आहे असा आणि लोक दायित्व विमा अधिनियम, १९९१ अन्वये केंद्र सरकारने, विनिर्दिष्ट केलेल्या किंवा करता येईल अशा प्रमाणापेक्षा अधिक प्रमाणात असेल असा कोणताही पदार्थ किंवा सिद्ध पदार्थ, असा आहे;

(छ) “इजा” यामध्ये अपघाताच्या परिणामस्वरूप झालेली कायमची, अंशतः किंवा संपूर्ण दिव्यांगता किंवा आजारपण यांचा समावेश होतो;

(ज) “न्यायिक सदस्य” याचा अर्थ, कलम ५ च्या पोटकलम (१) अन्वये जो नियुक्ती करण्यास अर्हताप्राप्त असेल असा न्यायाधिकरणाचा सदस्य, असा आहे आणि त्यामध्ये अध्यक्षाचा समावेश होतो;

(झ) “अधिसूचना” याचा अर्थ, राजपत्रात प्रसिद्ध केलेली अधिसूचना, असा आहे;

(ज) “व्यक्ती” यामध्ये—

(एक) व्यक्ती,

(दोन) हिंदू अविभक्त कुटुंब,

(तीन) कंपनी,

(चार) भागीदारी संस्था,

(पाच) व्यक्तींचा अधिसंघ किंवा व्यक्तींचे मंडळ—मग ते विधिसंस्थापित असो किंवा नसो,

(सहा) एखाद्या न्यासाचा विश्वस्त,

(सात) स्थानिक प्राधिकरण, आणि

(आठ) पूर्ववर्ती उपखंडांपैकी कोणत्याही उपखंडात मोडत नसलेली प्रत्येक विधिनिर्मित न्यायिक व्यक्ती, यांचा समावेश होतो;

(ट) “विहित” याचा अर्थ, या अधिनियमान्वये करण्यात आलेल्या नियमांद्वारे विहित, असा आहे;

(ठ) “अनुसूची” याचा अर्थ, या अधिनियमाला जोडलेल्या अनुसूची एक, दोन व तीन, असा आहे;

(ड) “पर्यावरणाशी संबंधित सारभूत प्रश्न” यात,—

(एक) एखाद्या व्यक्तीकडून विशिष्ट सांविधिक पर्यावरणीय आबंधनाचे प्रत्यक्ष उल्लंघन होत असेल, ज्यामुळे,—

(क) व्यक्ती किंवा व्यक्तींच्या समूहाव्यतिरिक्त समस्त समाज पर्यावरणीय परिणामांमुळे बाधित होत असेल किंवा बाधित होण्याची शक्यता असेल; किंवा

(ख) पर्यावरणाच्या किंवा मालमत्तेच्या हानीची तीव्रता मोठ्या प्रमाणात असेल; किंवा

(ग) सार्वजनिक आरोग्याची हानी स्थूलमानाने मोजता येण्याजोगी असेल;

(दोन) पर्यावरणीय परिणाम हे विशिष्ट हालचाल किंवा प्रदूषणाच्या मूळ स्त्रोताशी संबंधित असतील, या गोष्टीचा समावेश होतो;

(ठ) “न्यायाधिकरण” याचा अर्थ, कलम ३ अन्वये स्थापन करण्यात आलेले राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण, असा आहे;

(ण) “कामगार” याला, कामगार भरपाई अधिनियम, १९२३ मध्ये जो अर्थ नेमून दिलेला असेल तोच अर्थ असेल.

१९७४ चा ६.

(२) या अधिनियमात वापरलेले परंतु व्याख्या न केलेले शब्द व शब्दप्रयोग आणि जल (प्रदूषण प्रतिबंध व १९७७ चा ३६. नियंत्रण) अधिनियम, १९७४, जल (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) उपकर अधिनियम, १९७७, वन (संवर्धन) १९८० चा ६९. अधिनियम, १९८०, वायू (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम, १९८१, पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम, १९८६, १९८१ चा १४. लोक दायित्व विमा अधिनियम, १९९१ व जैविक विविधता अधिनियम, २००२ आणि पर्यावरणाशी संबंधित अन्य १९८६ चा २९. अधिनियमांमध्ये व्याख्या केलेले शब्द व शब्दप्रयोग यांना अनुक्रमे जो अर्थ नेमून दिलेला असेल तोच अर्थ असेल.

२००३ चा १८.

न्यायाधिकरणाची स्थापना

३. केंद्र सरकार, अधिसूचनेद्वारे विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा दिनांकापासून या अधिनियमाद्वारे किंवा न्यायाधिकरणाची तदन्वये अशा न्यायाधिकरणास प्रदान केलेली अधिकारिता, अधिकार व प्राधिकार यांचा वापर करण्यासाठी राष्ट्रीय स्थापना. हरित न्यायाधिकरण म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या न्यायाधिकरणाची स्थापना करील.

४. (१) हे न्यायाधिकरण पुढील सदस्यांचे मिळून बनलेले असेल—

न्यायाधिकरणाची
रचना.

(क) पूर्णवेळ अध्यक्ष ;

(ख) दहापेक्षा अधिक नसतील परंतु केंद्र सरकार, वेळोवेळी अधिसूचित करील अशा, कमाल वीस इतक्या सदस्य संख्येच्या अधीन असतील असे पूर्ण वेळ न्यायिक सदस्य ;

(ग) दहापेक्षा अधिक नसतील परंतु केंद्र सरकार, वेळोवेळी अधिसूचित करील अशा, कमाल वीस इतक्या सदस्य संख्येच्या अधीन असतील असे पूर्णवेळ तज्ज्ञ सदस्य.

(२) न्यायालयाच्या अध्यक्षास, आवश्यक वाटल्यास विशिष्ट प्रकरणात न्यायाधिकरणास साहाय्य करण्यासाठी त्या प्रकरणातील विशेषांकृत ज्ञान व अनुभव असलेल्या कोणत्याही एका किंवा अधिक व्यक्तींना निर्मित करता येईल.

(३) केंद्र सरकारला, अधिसूचनेद्वारे, न्यायाधिकरणाच्या बैठकीचे सर्वसाधारण ठिकाण किंवा ठिकाणे आणि अशा प्रत्येक बैठकीच्या ठिकाणांच्या अंतर्गत येणारी क्षेत्रीय अधिकारिता विनिर्दिष्ट करता येईल.

(४) केंद्र सरकारला, न्यायाधिकरणाच्या अध्यक्षांशी विचारविनिमय करून, सर्वसाधारणतः न्यायाधिकरणाचा शिरस्ता व कार्यपद्धती विनियमित करणारे नियम करता येतील, त्यामध्ये पुढील नियमांचा समावेश आहे—

(क) न्यायाधिकरणासमोर हजर राहण्यास हक्कदार असतील अशा व्यक्तीबाबतचे नियम ;

(ख) अर्जाच्या व अपिलांच्या संबंधातील अर्जाची व अपिलांची आणि इतर बाबींची सुनावणी करण्यासाठीच्या कार्यपद्धतीबाबतचे नियम; [पोटकलम (३) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या अधिकारितेत येणाऱ्या त्याच्या बैठकीच्या ठिकाणाच्या सर्वसाधारण ठिकाणाव्यतिरिक्त अन्य ठिकाणी सुनावणी घेण्याच्या परिक्रम कार्यपद्धतीसह] ;

(ग) अर्जाच्या व अपिलांच्या कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्गाच्या संबंधात अर्जाची व अपिलांची सुनावणी करतील अशी किमान सदस्य संख्या :

परंतु असे की, अर्ज किंवा अपिलावर सुनावणी घेणाऱ्या तज्ज्ञ सदस्यांची संख्या ही, अशा अर्जावर किंवा अपिलावर सुनावणी करणाऱ्या न्यायिक सदस्यांच्या संख्येइतकी असेल ;

(घ) अध्यक्षाद्वारे एका बैठकीच्या ठिकाणाहून (साधारण बैठकीच्या ठिकाणासह) दुसऱ्या बैठकीच्या ठिकाणी प्रकरणे हस्तांतरित करण्याबाबतचे नियम.

५. (१) एखादी व्यक्ती भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाची न्यायाधीश किंवा उच्च न्यायालयाची मुख्य अध्यक्ष, न्यायिक न्यायमूर्ती नसेल किंवा झाली नसेल तर, ती व्यक्ती, न्यायाधिकरणाचा अध्यक्ष किंवा न्यायिक सदस्य म्हणून नियुक्तीसाठी पात्र असणार नाही :

परंतु असे की, एखादी व्यक्ती उच्च न्यायालयाची न्यायाधीश असेल किंवा झाली असेल ती व्यक्ती न्यायिक सदस्य म्हणून नियुक्त झाली असेल.

सदस्य व तज्ज्ञ
सदस्य यांच्या
नियुक्तीसाठीची
अर्हता.

(२) जर एखाद्या व्यक्तीकडे—

(क) विज्ञानाच्या (शरीर विज्ञान किंवा जीव विज्ञान या विषयामधील) पदव्युत्तर पदवीसह डॉक्टरेटची पदवी नसेल किंवा अभियांत्रिकीमधील पदव्युत्तर पदवी किंवा तंत्रज्ञानातील पदव्युत्तर पदवी नसेल आणि राष्ट्रीय स्तरावरील नामांकित संस्थेमधील (प्रदूषण नियंत्रण, घातक पदार्थ व्यवस्थापन, पर्यावरणावरील परिणाम निर्धारण, हवामान बदल व्यवस्थापन, जैविक विविधता व्यवस्थापन व वनसंवर्धन यांसह) पर्यावरण व वने या क्षेत्रांमधील पाच वर्षांच्या प्रत्यक्ष कामाच्या अनुभवासह, संबंधित क्षेत्रातील पंथरा वर्षांचा अनुभव नसेल; किंवा

(ख) केंद्र सरकार किंवा राज्य शासनातील किंवा राष्ट्रीय किंवा राज्य स्तरीय नामांकित संस्थेतील पर्यावरणविषयक बाबोंशी संबंधित पाच वर्षांच्या अनुभवासह, पंधरा वर्षांचा प्रशासकीय अनुभव नसेल, तर ती व्यक्ती तज्ज्ञ सदस्य म्हणून नियुक्तीसाठी पात्र असणार नाही.

(३) न्यायाधिकरणाचा अध्यक्ष, न्यायिक सदस्य व तज्ज्ञ सदस्य त्यांच्या पदावधी दरम्यान यासारखे अन्य कोणतेही पद धारण करणार नाही.

(४) अध्यक्ष व इतर न्यायिक व तज्ज्ञ सदस्य, त्यांनी त्यांचे पद धारण करण्याचे बंद केल्याच्या दिनांकापासून दोन वर्षांच्या कालावधीकरिता, या अधिनियमान्वये न्यायाधिकरणासमोरील कार्यवाहीमध्ये जी व्यक्ती पक्षकार झाली आहे, अशी कोणतीही व्यक्ती व्यवस्थापनाशी किंवा प्रशासनाशी संबंधित कार्यालयात कोणताही रोजगार स्वीकारणार नाही :

परंतु असे की, या कलमातील कोणतीही गोष्ट, केंद्र सरकार किंवा राज्य शासन किंवा स्थानिक प्राधिकरण किंवा कोणतेही सांविधिक प्राधिकरण किंवा कोणत्याही केंद्र, राज्य किंवा प्रांतीय अधिनियमाद्वारे किंवा तदन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या कोणत्याही महामंडळातील किंवा कंपनी अधिनियम, १९५६ च्या कलम ६१७ मध्ये १९५६ चा १. व्याख्या केल्याप्रमाणे शासकीय कंपनीतील, कोणत्याही रोजगाराला लागू होणार नाही.

अध्यक्ष, न्यायिक सदस्य व तज्ज्ञ सदस्य यांची नियुक्ती केंद्र सरकारकडून करण्यात येईल.

सदस्य यांची नियुक्ती. (२) भारताच्या मुख्य न्यायमूर्तीशी विचारविनिमय करून, केंद्र सरकारकडून अध्यक्षाची नियुक्ती करण्यात येईल.

(३) न्यायाधिकरणाच्या न्यायिक सदस्यांची व तज्ज्ञ सदस्यांची नियुक्ती, अशा निवड समितीच्या शिफारशीवरून व विहित करण्यात येईल अशा रीतीने करण्यात येईल.

अध्यक्ष, न्यायिक सदस्य व तज्ज्ञ दिनांकापासून पाच वर्षांच्या मुदतीकरिता पद धारण करतील, परंतु ते पुनर्नियुक्तीसाठी पात्र असणार नाहीत:

सदस्य यांचा पदावधी आणि इतर सेवाशर्ती. परंतु असे की, न्यायाधिकरणाचा अध्यक्ष किंवा न्यायिक सदस्य म्हणून नियुक्त करण्यात आलेली एखादी व्यक्ती जी सर्वोच्च न्यायालयाची न्यायाधीश असेल किंवा झाली असेल ती तिच्या वयाची सत्तर वर्षे पूर्ण झाल्यानंतर पद धारण करणार नाही :

परंतु आणखी असे की, न्यायाधिकरणाचा अध्यक्ष किंवा न्यायिक सदस्य म्हणून नियुक्त करण्यात आलेली एखादी व्यक्ती, जी उच्च न्यायालयाची न्यायाधीश असेल किंवा झाली असेल, ती तिच्या वयाची सदुसष्ट वर्षे पूर्ण झाल्यानंतर, पद धारण करणार नाही :

परंतु तसेच की, वयाची पासष्ट वर्षे पूर्ण झाल्यानंतर, कोणताही तज्ज्ञ सदस्य पद धारण करणार नाही.

राजीनामा. ८. न्यायाधिकरणाचा अध्यक्ष, न्यायिक सदस्य व तज्ज्ञ सदस्य, यास केंद्र सरकारकडे स्वतःच्या हस्ताक्षरातील लेखी स्वरूपातील नोटीस देऊन आपल्या पदाचा राजीनामा देता येईल.

वेतन, भत्ते व सेवेच्या अन्य अटी व शर्ती. ९. न्यायाधिकरणाचा अध्यक्ष, न्यायिक सदस्य व तज्ज्ञ सदस्य यांना देय असलेले वेतन व भत्ते आणि सेवेच्या अन्य अटी सेवेच्या (निवृत्तिवेतन, उपदान व इतर निवृत्तिविषयक लाभ यांसह) अन्य अटी व शर्ती या, विहित करण्यात येतील व शर्ती. त्याप्रमाणे असतील :

परंतु असे की, अध्यक्ष, न्यायिक सदस्य व तज्ज्ञ सदस्य यांचे वेतन व भत्ते किंवा सेवेच्या अन्य अटी व शर्ती यांमध्ये, त्यांचे अहित होईल अशा रीतीने त्याच्या नियुक्तीनंतर बदल करण्यात येणार नाहीत.

अध्यक्ष, न्यायिक सदस्य व तज्ज्ञ सदस्य यांना पदावरून दूर करणे व निलंबित करणे. १०. (१) केंद्र सरकारला, भारताच्या मुख्य न्यायमूर्तीशी विचारविनिमय करून—

(क) जो नादार असल्याचे अभिनिर्णीत करण्यात आले असेल ; किंवा

(ख) जो केंद्र सरकारच्या मते नैतिक अधःपतनामध्ये गुंतलेल्या अपराधाबद्दल दोषी असल्याचे सिद्ध झाले असेल; किंवा

करणे.

(ग) जो शारीरिक व मानसिकदृष्ट्या असमर्थ ठरला असेल; किंवा

(घ) ज्याच्या कार्यावर बाधकरीत्या परिणाम होण्याची शक्यता आहे असा वित्तीय किंवा अन्य हितसंबंध संपादित केला असेल ; किंवा

(ङ) जो पदावर कायम असताना पदाचा दुरूपयोग केल्यामुळे सार्वजनिक हिताला बाधा पोहोचली असेल, अशा न्यायाधिकरणाच्या अध्यक्षास किंवा न्यायिक सदस्यास पदावरून दूर करता येईल.

(२) ज्यामध्ये अशा अध्यक्षास किंवा न्यायिक सदस्यास त्याच्याविरुद्ध असलेल्या आरोपांची माहिती देण्यात आली आहे आणि त्या आरोपांच्या संबंधात त्याला आपले म्हणणे मांडण्याची वाजवी संधी देण्यात आली आहे अशा सर्वोच्च न्यायालयाच्या न्यायाधीशाने केलेल्या चौकशीनंतर केंद्र सरकारने दिलेल्या आदेशाशिवाय अध्यक्षाला किंवा न्यायिक सदस्याला त्याच्या पदावरून दूर केले जाणार नाही.

(३) केंद्र सरकारला, पोट-कलम (२) अन्वये ज्याच्या संबंधात सर्वोच्च न्यायालयाच्या न्यायाधीशाकडे चौकशी करण्याचा निर्देश केला आहे अशा अध्यक्षास किंवा न्यायिक सदस्यास, अशा निर्देशावरील सर्वोच्च न्यायालयाच्या न्यायाधीशाने केलेल्या चौकशीचा अहवाल प्राप्त झाल्यावर, केंद्र सरकार आदेश संमत करीपर्यंत, पदावरून निलंबित करता येईल.

(४) केंद्र सरकारला, पोट-कलम (२) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या चौकशीची कार्यपद्धती नियमांद्वारे विनियमित करता येईल.

(५) पोट-कलम (१) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कारणांवरून आणि केंद्र सरकारद्वारे अधिसूचित करण्यात आलेल्या कार्यपद्धतीनुसार केंद्र सरकारच्या आदेशांद्वारे तज्ज्ञ सदस्यास त्याच्या पदावरून दूर करता येईल :

परंतु असे की, तज्ज्ञ सदस्यास त्याबाबतीत त्याचे म्हणणे मांडण्याची संधी दिल्याखेरीज त्यास पदावरून दूर केले जाणार नाही.

२०१७ चा [१०क. या अधिनियमामध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, वित्त अधिनियम, २०१७ च्या प्रकरण सहाच्या अध्यक्ष, न्यायिक भाग चौदाच्या प्रारंभानंतर नियुक्त केलेले न्यायाधिकरणाचे अध्यक्ष, न्यायिक सदस्य व तज्ज्ञ सदस्य यांची अर्हता, सदस्य व तज्ज्ञ नियुक्ती, पदावधी, वेतन व भत्ते, राजीनामा, पदावरून दूर करणे आणि सेवेच्या इतर अटी व शर्ती यांचे त्या अधिनियमाच्या कलम १८४ च्या तरतुदीनुसार नियमन करण्यात येईल : सदस्य यांची अर्हता, सेवेच्या अटी व शर्ती.

२०१७ चा परंतु असे की, वित्त अधिनियम, २०१७ च्या प्रकरण सहा, भाग चौदाच्या प्रारंभापूर्वी नियुक्त केलेले अध्यक्ष, न्यायिक सदस्य व तज्ज्ञ सदस्य यांचे नियमन, जरी वित्त अधिनियम, २०१७ च्या कलम १८४ च्या तरतुदी अंमलात २०१७ चा ७. आलेल्या नसल्या तरी या अधिनियमाच्या तरतुदी व त्याखाली केलेले नियम यानुसार चालू राहील.]

११. मृत्यू, राजीनामा किंवा अन्य कारणांमुळे न्यायाधिकरणाच्या अध्यक्षाचे कोणतेही पद रिक्त झाल्यास, विवक्षित, परिस्थितीत केंद्र सरकारला, त्याबाबतीत, अधिसूचनेद्वारे प्राधिकृत करता येईल असा न्यायाधिकरणाचा न्यायिक सदस्य, या अधिकारीचे अधिकारीनुसार नवीन अध्यक्षाची नियुक्ती होईल अशा दिनांकापर्यंत अध्यक्ष म्हणून काम करील. न्यायाधिकरणाचा अध्यक्ष म्हणून काम करणे किंवा त्याची कार्ये पार पाडणे.

१२. (१) केंद्र सरकार, न्यायाधिकरणाला त्याची कार्ये पार पाडण्यात साहाय्य करण्यासाठी आवश्यक असणाऱ्या अधिकाऱ्यांचे आणि अन्य कर्मचाऱ्यांचे स्वरूप व प्रवर्ग निर्धारित करील.

(२) न्यायाधिकरणाच्या अधिकाऱ्यांची व अन्य कर्मचाऱ्यांची भरती, विहित करण्यात येईल अशा रीतीने अध्यक्षांद्वारे करण्यात येईल.

(३) न्यायाधिकरणाचे अधिकारी व कर्मचारी अध्यक्षाच्या सर्वसाधारण अधीक्षणाखाली त्यांची कार्ये पार पाडतील.

(४) अधिकाऱ्यांचे व अन्य कर्मचाऱ्यांचे वेतन व भत्ते आणि सेवाशर्ती विहित करण्यात येतील त्याप्रमाणे असतील.

१३. न्यायाधिकरणाचा अध्यक्ष, केंद्र सरकारने केलेल्या नियमाअन्वये त्याच्याकडे निहित असतील अशा अधिकारांची वित्तीय व प्रशासनिक अधिकारांचा वापर करील :

१. २०१७ चा अधिनियम क्रमांक ७, कलम १८२ द्वारे हे कलम समाविष्ट करण्यात आले.

परंतु असे की, अध्यक्षास त्याला योग्य वाटतील असे त्याचे वित्तीय व प्रशासनिक अधिकार, न्यायाधिकरणाचा कोणताही न्यायिक सदस्य किंवा तज्ज्ञ सदस्य किंवा अधिकारी यांच्याकडे अशा सोपवलेल्या अधिकारांचा वापर करताना, अध्यक्षाचे निदेश, नियंत्रण व पर्यवेक्षणाखाली काम करीत राहील या शर्तीस अधीन राहून, त्या सदस्याकडे किंवा अधिकारांच्याकडे सोपविता येतील.

प्रकरण तीन

न्यायाधिकरणाची अधिकारिता, अधिकार व कार्यपद्धती

विवाद १४. (१) जेथे पर्यावरणाशी संबंधित (पर्यावरणाशी संबंधित कोणताही कायदेशीर हक्क लागू करण्यासह) मिटविण्यासाठी सारभूत प्रश्नाचा समावेश असेल आणि अनुसूची एकमध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या अधिनियमितीच्या अंमलबजावणीबाबत न्यायाधिकरण. असा प्रश्न उद्भवल्यास, त्याबाबतीत सर्व दिवाणी प्रकरणांची अधिकारिता, न्यायाधिकरणाकडे असेल.

(२) न्यायाधिकरण, पोट-कलम (१) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या प्रश्नांमधून उद्भवणाऱ्या विवादांची सुनावणी घेईल आणि असे विवाद मिटवील व त्यावरील आदेश संमत करील.

(३) या कलमाअन्वये विवादाच्या अभिनिर्णयासाठी केलेला कोणताही अर्ज, अशा विवादाचे वादकारण प्रथम ज्या दिनांकास उद्भवले होते त्या दिनांकापासून सहा महिन्यांच्या कालावधीत करण्यात आला नसेल तर, तो न्यायाधिकरणाकडून विचारार्थ स्वीकारण्यात येणार नाही :

परंतु असे की, न्यायाधिकरणास, उक्त कालावधीत अर्ज दाखल करण्यासाठी अर्जदारास पुरेशा कारणामुळे मनाई करण्यात आली होती याबाबत न्यायाधिकरणाची खात्री पटली तर, साठ दिवसांपेक्षा अधिक नसेल इतक्या आणखी कालावधीत अर्ज दाखल करण्याची मुभा देता येईल.

अनुतोष, नुकसान

भरपाई व
प्रत्यास्थापन.

१५. (१) न्यायाधिकरणास, आदेशाद्वारे—

(क) अनुसूची एकमध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या अधिनियमितीन्वये (कोणताही घातक पदार्थ हाताळताना झालेल्या अपघातासह) प्रदूषण व अन्य पर्यावरणीय नुकसानीचे बळी ठरलेल्यांना अनुतोष व नुकसानभरपाई यांसाठी ;

(ख) नुकसान झालेल्या मालमत्तेच्या प्रत्यास्थापनेसाठी ;

• (ग) अशा क्षेत्राच्या किंवा क्षेत्रांच्या पर्यावरणाच्या प्रत्यास्थापनेसाठी,

त्यास योग्य वाटेल अशी तरतूद करता येईल.

(२) पोटकलम (१) च्या खंड (क), (ख) व (ग) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या मालमत्ता व पर्यावरण यासंबंधातील अनुतोष व नुकसानभरपाई आणि प्रत्यास्थापन हे लोक दायित्व विमा अधिनियम, १९९१ अन्वये १९९१ चिलेल्या किंवा देय असलेल्या अनुतोषाव्यतिरिक्त असेल.

चा ६.

(३) या कलमाअन्वये मालमत्तेची किंवा पर्यावरणाची कोणतीही नुकसानभरपाई किंवा अनुतोष किंवा प्रत्यास्थापन यांच्या अनुदानासाठीचा अर्ज, अशा नुकसानभरपाईचे किंवा अनुतोषाचे वादकारण ज्या दिनांकास प्रथम उद्भवले त्या दिनांकापासून पाच वर्षांच्या कालावधीत करण्यात आला नसेल तर, न्यायाधिकरणाकडून तो विचारार्थ स्वीकारण्यात येणार नाही :

परंतु असे की, उक्त कालावधीत अर्जदारास अर्ज दाखल करण्यापासून पुरेशा कारणामुळे प्रतिबंध झाला होता याबाबत न्यायाधिकरणाची खात्री पटली तर, साठ दिवसांपेक्षा अधिक नसेल इतक्या आणखी कालावधीत अर्ज दाखल करण्याची मुभा देता येईल.

(४) न्यायाधिकरण, सार्वजनिक आरोग्य, मालमत्ता आणि पर्यावरण यांचे नुकसान लक्षात घेता, अनुसूची दोनमध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या स्वतंत्र शीर्षाखाली देय असलेली नुकसानभरपाई किंवा अनुतोष याची विभागणी करता येईल, यामुळे, त्यास योग्य वाटेल अशी नुकसानभरपाई किंवा अनुतोष दावाकारांना देता येईल आणि नुकसान झालेल्या मालमत्तेचे किंवा पर्यावरणाचे प्रत्यास्थापन करता येईल.

(५) या अधिनियमाखालील नुकसानभरपाई किंवा अनुतोषासाठीचा प्रत्येक दावाकार, कोणत्याही अन्य न्यायालयाकडून किंवा प्राधिकरणाकडून मिळालेल्या नुकसानभरपाईबाबत किंवा, यथास्थिति, अनुतोष प्राप्त करण्यासाठी दाखल केलेल्या अर्जाबाबत न्यायाधिकरणास कळवील.

१६. कोणतीही व्यक्ती,—
- (क) जल (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम, १९७४ याच्या कलम २८ अन्वये, अपील प्राधिकरणाने, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर दिलेल्या आदेशामुळे किंवा निर्णयामुळे ;
- १७४ चा ६. (ख) जल (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम, १९७४ याच्या कलम २९ अन्वये, राज्य शासनाने, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर संमत केलेल्या आदेशामुळे ;
- १७४ चा ६. (ग) जल (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम, १९७४ याच्या कलम ३३क अन्वये, मंडळाने, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर निर्गमित केलेल्या निदेशामुळे ;
- १७७ चा ३६. (घ) जल (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) उपकर अधिनियम, १९७७ याच्या कलम १३ अन्वये, अपील प्राधिकरणाने, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर दिलेल्या आदेशामुळे किंवा निर्णयामुळे ;
- १८० चा ६९. (ङ) वन (संरक्षण) अधिनियम, १९८० याच्या कलम २ अन्वये, राज्य शासनाने किंवा अन्य प्राधिकरणाने, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर दिलेल्या आदेशामुळे किंवा निर्णयामुळे ;
- १८१ चा १४. (च) वायू (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम, १९८१ याच्या कलम ३१ अन्वये, अपील प्राधिकरणाने, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर दिलेल्या आदेशामुळे किंवा निर्णयामुळे ;
- १८६ चा २९. (छ) पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम, १९८६ याच्या कलम ५ अन्वये, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर दिलेल्या कोणत्याही निदेशामुळे ;
- १८६ चा २९. (ज) कोणताही उद्योग, व्यवहार किंवा प्रक्रिया किंवा उद्योगवर्ग ज्या क्षेत्रामध्ये पर्यावरणीय परवानगी मंजूर करताना, व्यवहार व प्रक्रिया पार पाडली जाणार नाही किंवा ती पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम, १९८६ अन्वये विविधित संरक्षक उपाययोजनांना अधीन राहून पार पाडण्यात येईल अशा राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर दिलेल्या आदेशामुळे ;
- १८६ चा २९. (झ) राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर, पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम, १९८६ अन्वये, कोणताही कार्यक्रम किंवा व्यवहार अथवा प्रक्रिया पार पाडण्यासाठी पर्यावरणीय परवानगी मंजूर करण्यास नकार दिलेल्या जाणाऱ्या आदेशामुळे ;
- २००३ चा १८. (ज) जैविक विविधता अधिनियम, २००२ च्या तरतुदीअन्वये राष्ट्रीय जैव विविधता प्राधिकरणाने किंवा राज्य जैव विविधता मंडळाने राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर केलेल्या लाभ वाटपाबाबतच्या कोणत्याही निर्धारणामुळे किंवा दिलेल्या आदेशामुळे, व्याधित झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीस, तिला सदर आदेश किंवा निर्णय किंवा निदेश किंवा निर्धारण कळविल्याच्या दिनांकापासून तीस दिवसांच्या कालावधीत, न्यायाधिकरणाकडे अपील दाखल करता येईल :
- परंतु असे की, उक्त कालावधीत अपीलकर्त्यास अपील दाखल करण्यापासून पुरेशा कारणामुळे प्रतिबंध झाला होता याबाबत न्यायाधिकरणाची, खात्री पढली तर, साठ दिवसांपेक्षा अधिक नसेल इतक्या आणखी कालावधीत, या कलमान्वये अपील दाखल करून घेण्याची मुभा देता येईल.
१७. (१) अनुसूची एक मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही अधिनियमितीअन्वये अपघातामुळे किंवा, विविधित प्रकरणी अनुतोष किंवा नुकसानभरपाई देण्याचे दायित्व.
- कृती किंवा व्यवहार किंवा प्रक्रिया यांच्या प्रतिकूल परिणामामुळे कोणत्याही व्यक्तीचा (कामगाराखेरीज अन्य) मृत्यू झाला असेल किंवा तिला इजा पोचली असेल किंवा कोणत्याही मालमत्तेचे किंवा पर्यावरणाचे नुकसान झाले असेल तर, यासाठी जबाबदार असलेली व्यक्ती, न्यायाधिकरणाद्वारे निर्धारित केल्याप्रमाणे अनुसूची दोनमध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या सर्व किंवा कोणत्याही शीर्षाखाली, असा मृत्यू, इजा किंवा नुकसान यांसाठी असा अनुतोष किंवा नुकसानभरपाई देण्यास दायी असेल.
- (२) जर अनुसूची एक मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही अधिनियमितीअन्वये, अपघातामुळे किंवा कृती किंवा व्यवहार किंवा प्रक्रिया यांच्या प्रतिकूल परिणामामुळे मृत्यू, इजा किंवा नुकसान झाले असेल तर, त्याचा कोणत्याही एका कृतीशी किंवा व्यवहाराशी किंवा प्रक्रियेशी संबंध लावता येऊ शकत नसेल परंतु, अशा अनेक कार्याचा, व्यवहारांचा व प्रक्रियांचा तो संयुक्त किंवा परिणामस्वरूप प्रभाव असेल तर,

भारताचे राजपत्र, असाधारण
GAZETTE OF INDIA, EXTRAORDINARY

[भाग बारा
[PART XII]

न्यायाधिकरणास, अशा कार्यासाठी, व्यवहारांसाठी व प्रक्रियांसाठी जबाबदार असणा-यांमध्ये समान तत्त्वावर अनुतोष किंवा नुकसानभरपाईच्या दायित्वाचे संविभाजन करता येईल.

(३) न्यायाधिकरण, अपघात घडल्यास, कोणताही दोष नसल्याबाबतचे तत्त्व लागू करील.

१८. (१) कलम १४ व १५ खालील प्रत्येक अर्ज किंवा कलम १६ खालील अपील, विहित करण्यात येईल अशा नमुन्यात, अशा तपशिलांचा अंतर्भाव करून आणि अशा दस्तऐवजांसह व फीसह न्यायाधिकरणाकडे करण्यात येईल.

(२) कलम १६ मध्ये अंतर्भूत असलेल्या तरतुदीना बाध न आणता, पुढील व्यक्तीकडून अनुतोषासाठी किंवा नुकसानभरपाईसाठी किंवा विवाद मिटविण्यासाठी न्यायाधिकरणाकडे अर्ज करता येईल—

(क) इजा झालेली व्यक्ती; किंवा

(ख) ज्या मालमत्तेची हानी झाली आहे त्या मालमत्तेचा मालक; किंवा

(ग) पर्यावरणीय नुकसानीमुळे मृत्यू झाला असेल तेथे अशा मृत व्यक्तीचे सर्व किंवा कोणतेही कायदेशीर प्रतिनिधी; किंवा

(घ) अशा व्यक्तीने किंवा अशा मालमत्तेच्या मालकाने किंवा, यथास्थिति, मृत व्यक्तीच्या सर्व किंवा कोणत्याही कायदेशीर प्रतिनिधीने योग्य रीतीने प्राधिकृत केलेला कोणताही अभिकर्ता; किंवा

(ङ) कोणतीही प्रतिनिधिक संस्था किंवा संघटना यांहा व्यथित झालेली कोणतीही व्यक्ती; किंवा

(च) केंद्र सरकार किंवा राज्य शासन किंवा संघ राज्यक्षेत्र प्रशासन किंवा केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळ किंवा राज्य प्रदूषण नियंत्रण मंडळ किंवा प्रदूषण नियंत्रण समिती किंवा स्थानिक प्राधिकरण किंवा पर्यावरण १९८६ चा संरक्षण अधिनियम, १९८६ अन्वये किंवा त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या अन्य कोणत्याही कायद्यान्वये, २९. घटित करण्यात आलेले किंवा स्थापन करण्यात आलेले कोणतेही पर्यावरण प्राधिकरण:

परंतु असे की, जर मृत व्यक्तीचे सर्व कायदेशीर प्रतिनिधी नुकसानभरपाईच्या किंवा अनुतोषाच्या किंवा विवाद मिटविण्याच्या अशा कोणत्याही अर्जात सहभागी झाले नाहीत तर, मृत व्यक्तीच्या सर्व कायदेशीर प्रतिनिधीच्या वतीने किंवा त्यांच्या लाभासाठी अर्ज करता येईल आणि अशा सहभागी न झालेल्या कायदेशीर प्रतिनिधींना अर्जाचे उत्तरवादी म्हणून खटल्यात सहभागी केले जाईल :

परंतु आणखी असे की, जर अशा व्यक्तीने, मालकाने, कायदेशीर प्रतिनिधीने, अभिकर्त्याने, प्रतिनिधिक संस्थेने किंवा संघटनेने कलम १६ अन्वये अपील दाखल केले असेल तर, ती व्यक्ती, मालक, कायदेशीर प्रतिनिधी, अभिकर्ता, प्रतिनिधिक संस्था किंवा संघटना हे, अनुतोष देण्यासाठी किंवा नुकसानभरपाईसाठी किंवा विवाद मिटविण्यासाठी अर्ज करण्यास हक्कदार असणार नाहीत.

(३) या अधिनियमाअन्वये न्यायाधिकरणापुढे सादर केलेल्या अर्जावर किंवा, यथास्थिति, अपिलावर शक्य तितक्या शीघ्रतेने कार्यवाही करण्यात येईल आणि संबंधित पक्षकारांना आपले म्हणणे मांडण्याची संधी दिल्यानंतर, अर्ज किंवा, यथास्थिति, अपील दाखल केल्याच्या दिनांकापासून सहा महिन्यांच्या आत, अर्ज किंवा, यथास्थिति, अपील अंतिमत: निकालात काढण्यासाठी प्रयत्नांची शिक्षस्त करण्यात येईल.

१९. (१) हे न्यायाधिकरण, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ द्वारे निर्धारित केलेल्या पद्धतीला बांधील १९०८ चा असणार नाही, परंतु त्यास नैसर्गिक न्यायाचे तत्त्व मार्गदर्शक असेल.

(२) या अधिनियमाच्या तरतुदीना अधीन राहून, न्यायाधिकरणाला त्याची स्वतःची कार्यपद्धती विनियमित करण्याचा अधिकार असेल.

(३) हे न्यायाधिकरण, भारतीय साक्षीपुरावा अधिनियम, १८७२ मध्ये अंतर्भूत असलेल्या साक्षीपुरावाविषयक १८७२ चा नियमांना बांधील असणार नाही.

(४) न्यायाधिकरणाला, या अधिनियमाअन्वये त्याची कार्ये पार पाडण्याच्या प्रयोजनार्थ, पुढील बाबीच्या संबंधात, दिवाणी न्यायालयाकडे एखादा खटला चालविताना, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ अन्वये निहित असलेल्या अधिकारांसारखेच पुढील अधिकार असतील :—

- (क) कोणत्याही व्यक्तीस समन्स काढणे आणि तिला उपस्थित राहण्यास भाग पाडणे आणि तिची शपथेवर तपासणी करणे;
- (ख) दस्तऐवजांचा शोध घेण्यास व ते सादर करण्यास फर्माविणे;
- (ग) शपथपत्रावर साक्ष घेणे;
- १८७२ चा १.
- (घ) भारतीय साक्षीपुरावा अधिनियम, १८७२ याची कलमे १२३ व १२४ यांच्या तरतुदीना अधीन राहून, कार्यालयातून कोणत्याही सरकारी अभिलेखाची किंवा दस्तऐवजाची किंवा त्यांच्या प्रतीची मागणी करणे;
- (ङ) साक्षीदारांच्या किंवा दस्तऐवजांच्या तपासणीसाठी आयोगपत्रे काढणे ;
- (च) आपल्या निर्णयाचे पुनर्विलोकन करणे ;
- (छ) अनुपस्थितीमुळे अर्ज फेटाळणे किंवा त्यावर एकतर्फी निर्णय देणे ;
- (ज) अनुपस्थितीमुळे कोणताही अर्ज फेटाळल्याबाबतचा कोणताही आदेश किंवा त्याने एकतर्फी दिलेला कोणताही आदेश ;
- (झ) या अधिनियमाअन्वये करण्यात आलेल्या कोणत्याही अर्जावर किंवा दाखल केलेल्या अपिलावर संबंधित पक्षकारांना आपले म्हणणे मांडण्याची संधी दिल्यानंतर (मनाई हुक्म किंवा स्थिगिती देणाऱ्या आदेशासह) अंतरिम आदेश संमत करणे ;
- (ज) अनुसूची एक मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही अधिनियमितीचे कोणतेही उल्लंघन करण्यापासून किंवा उल्लंघनास कारणीभूत ठरण्यापासून कोणत्याही व्यक्तीला रोखण्यासाठी व त्यापासून परावृत्त करण्यासाठी भाग पाडणारा आदेश संमत करणे ;
- (ट) विहित करता येईल अशी अन्य कोणतीही बाब.

१८६० चा

४५.

१९७४ चा

२.

- (५) न्यायाधिकरणासमोरील सर्व कार्यपद्धती ही, भारतीय दंड संहितेच्या कलम १९६ च्या प्रयोजनार्थ, कलम १९३, २१९ व २२८ च्या अर्थात्तर्गत, न्यायिक कार्यपद्धती असल्याचे मानण्यात येईल आणि फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ याचे कलम १९५ व प्रकरण सव्वीस यांच्या प्रयोजनार्थ, हे न्यायाधिकरण, दिवाणी न्यायालय असल्याचे मानण्यात येईल.

२०. न्यायाधिकरण, कोणताही आदेश किंवा निर्णय किंवा निवाडा संमत करताना, शाश्वत विकासाचे न्यायाधिकरणाने तत्त्व, सावधगिरीचे तत्त्व व प्रदूषणकर्त्त्याने क्षतिपूर्ती करण्याचे तत्त्व, ही तत्त्वे लागू करील.

विवक्षित तत्त्व

लागू करणे.

२१. न्यायाधिकरणाच्या सदस्यांनी बहुमताने घेतलेला निर्णय हा बंधनकारक असेल :

बहुमताने

च्यावयाचा निर्णय.

परंतु असे की, जर अर्जाची किंवा अपिलाची सुनावणी करताना सदस्यांमध्ये मतभेद असेल तर, आणि सदस्यांची मते समसमान असतील तर, अध्यक्ष (अशा अर्जावर किंवा अपिलावर त्याने यापूर्वी सुनावणी घेतली नसेल तर) अशा अर्जावर किंवा अपिलावर सुनावणी घेईल व निर्णय देईल :

परंतु असे की, जेथे न्यायाधिकरणाच्या अन्य सदस्यांसह अशा अर्जावर किंवा अपिलावर अध्यक्षांनी स्वतः सुनावणी घेतली असेल आणि जर अशा प्रकरणामध्ये सदस्यांमध्ये मतभेद असेल आणि मते समसमान विभागाली असतील तर, तो ही बाब न्यायाधिकरणाच्या अन्य सदस्यांकडे विचारार्थ पाठवील, जे अशा अर्जावर किंवा अपिलावर सुनावणी घेतील व निर्णय देतील.

२२. न्यायाधिकरणाच्या कोणत्याही निवाड्याने, निर्णयाने किंवा आदेशाने व्यथित झालेल्या कोणत्याही सर्वोच्च व्यक्तीला, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ च्या कलम १०० मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही कारणावरून किंवा न्यायालयात अपील कारणावरून, त्यास न्यायाधिकरणाचा निवाडा, निर्णय किंवा आदेश कळविल्याच्या दिनांकापासून नव्वद दिवसांच्या करणे.

आत, सर्वोच्च न्यायालयात अपील दाखल करता येईल :

परंतु असे की, सर्वोच्च न्यायालयाची जर अशी खात्री पटली की, अपीलकाराला अपील दाखल करण्यास पुरेशा कारणाने प्रतिबंध झाला होता तर, सर्वोच्च न्यायालय, नव्वद दिवसांच्या कालावधीच्या समाप्तीनंतर, कोणतेही अपील दाखल करवून घेईल.

खर्च. २३. (१) या अधिनियमानवये अर्ज किंवा अपोल निकालात काढताना, न्यायाधिकरणाला त्यास आवश्यक वाटेल अशा खर्चाचा आदेश काढण्याचा अधिकार असेल.

(२) जेथे न्यायाधिकरणास दावा दाखल करून घेण्यायोग्य नाही किंवा तो खोटा किंवा तापदायक आहे असे वाटत असेल आणि असा दावा पूर्णतः किंवा अंशतः अमान्य करण्यात आला असेल त्याबाबतीत, न्यायाधिकरणास योग्य वाटल्यास, सदर दावा खोटा किंवा तापदायक आहे अशी कारणे नमूद केल्यानंतर, कोणत्याही अंतरिम व्यादेशामुळे गमावलेल्या लाभासह खर्च देण्याबाबतचा आदेश काढता येईल.

पर्यावरणाच्या २४. (१) न्यायाधिकरणाच्या कोणत्याही निवाड्याअन्वये किंवा काढलेल्या कोणत्याही आदेशाअन्वये हानीसाठी देय पर्यावरणाच्या कोणत्याही हानीबद्दल नुकसानभरपाईची किंवा अनुतोषाची कोणतीही रक्कम प्रदान करावयाचा आदेश असलेली रक्कम दिलेला असेल तेव्हा, लोक दायित्व विमा अधिनियम, १९९१ याच्या कलम ७क चे पोटकलम (३) अन्वये विनिर्दिष्ट १९९१ चा ६. जमा करणे. केलेल्या प्राधिकरणाकडे, त्या कलमान्वये स्थापन केलेल्या पर्यावरण अनुतोष निधीत जमा करण्यासाठी, त्या रकमेचा भरणा करण्यात येईल.

(२) पोटकलम (१) अन्वये पर्यावरण अनुतोष निधीत जमा केलेल्या नुकसानभरपाईच्या किंवा अनुतोष रकमेचा, लोक दायित्व विमा अधिनियम, १९९१ मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, विहित करण्यात येईल अशा १९९१ चा ६. व्यक्तीकडून किंवा प्राधिकरणाकडून अशा रीतीने व अशा पर्यावरणाशी संबंधित प्रयोजनांसाठी वापर करण्यात येईल.

न्यायाधिकरणाच्या २५. (१) या अधिनियमानवये न्यायाधिकरणाने दिलेला एखादा निवाडा किंवा आदेश किंवा निर्णय, निवाड्याची किंवा दिवाणी न्यायालयाच्या एखाद्या हुक्मनाऱ्याप्रमाणे न्यायाधिकरणाकडून अंमलबजावणीयोग्य असेल, आणि या प्रयोजनार्थ, आदेशाची किंवा न्यायाधिकरणाला दिवाणी न्यायालयाचे अधिकार असतील.

निर्णयाची ॲमलबजावणी. (२) पोटकलम (१) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, न्यायाधिकरणाला त्याने काढलेला कोणताही आदेश किंवा दिलेला निवाडा स्थानिक अधिकारिता असणाऱ्या दिवाणी न्यायालयाकडे पाठविता येईल आणि असे दिवाणी न्यायालय, जणू काही त्याने दिलेला हुक्मनामा असल्याप्रमाणे त्या आदेशाची किंवा निवाड्याची अंमलबजावणी करील.

(३) जेथे मृत्युस किंवा इजा पोचण्यास किंवा कोणत्याही मालमत्तेस व पर्यावरणास हानी पोचवण्यास जबाबदार अुसलेली व्यक्ती जिच्याविरुद्ध, न्यायाधिकरणाने निवाडा दिला असेल किंवा आदेश काढला असेल त्या व्यक्तीने, निवाड्यामध्ये किंवा आदेशामध्ये अशा प्रकारे विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीत, न्यायाधिकरणाने निदेश दिल्याप्रमाणे रकमेचे प्रदान करण्यास किंवा रक्कम जमा करण्यास कसूर केली असेल तर, अशी रक्कम या अधिनियमानवये किंवा त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या अन्य कोणत्याही कायद्याअन्वये असलेल्या अपराधामध्ये खटल्याची तक्रार दाखल करण्यास बाधा न येता, अशी रक्कम जमीन महसुलाची किंवा सरकारी मागणीची थकबाकी म्हणून उक्त व्यक्तीकडून वसुलीयोग्य असेल.

प्रकरण चार

शास्ती

न्यायाधिकरणाच्या २६. (१) या अधिनियमान्वये न्यायाधिकरणाने दिलेल्या कोणत्याही आदेशाचे किंवा निवाड्याचे किंवा आदेशाचे पालन करण्यात जो कोणी कसूर करील तो, तीन वर्षांपर्यंत असू शकेल इतक्या कारावासाच्या शिक्षेस करण्यात कसूर किंवा दहा कोटी रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र असेल आणि कसूर करण्याचे किंवा उल्लंघन करण्याचे चालू ठेवील त्याबाबतीत अशा पहिल्या कसुरीकरिता किंवा उल्लंघनाकरिता दोषसिद्ध ठरल्यानंतर अशी कसुरी करण्याचे किंवा उल्लंघन करण्याचे चालू ठेवील अशा कालावधीत प्रत्येक दिवसाकरिता पंचवीस हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या अतिरिक्त द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस पात्र असेल :

परंतु असे की, जर एखाद्या कंपनीने या अधिनियमान्वये न्यायाधिकरणाच्या कोणत्याही आदेशाचे किंवा निवाड्याचे किंवा निर्णयाचे पालन करण्यात कसूर केल्यास, अशी कंपनी, पंचवीस कोटी रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस पात्र असेल आणि कसूर करण्याचे व उल्लंघन करण्याचे चालू ठेवील त्याबाबतीत, अशा पहिल्या कसुरीकरिता किंवा उल्लंघनाकरिता दोषसिद्ध ठरल्यानंतर, अशी कसुरी किंवा उल्लंघन करण्याचे चालू ठेवील अशा कालावधीत प्रत्येक दिवसाकरिता एक लाख रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या अतिरिक्त द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस पात्र असेल.

१९७८ चा

(२) फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, या अधिनियमाखालील प्रत्येक
२. अपराध हा उक्त संहितेच्या अंथर्तार्गत अदखलपात्र असल्याचे मानण्यात येईल.

२७. (१) या अधिनियमाखालील कोणताही अपराध कंपनीने केला असेल तेव्हा, अपराध करण्यात कंपन्यांनी केलेले
आला त्यावेळी जी व्यक्ती कंपनीची प्रभारी होती व तिच्या कामकाज चालनाबद्दल कंपनीला जबाबदार होती अशी अपराध.
प्रत्येक व्यक्ती, त्याचप्रमाणे कंपनीही, अपराधाबद्दल दोषी असल्याचे मानण्यात येईल आणि तिच्याविरुद्ध कार्यवाही
केली जाण्यास आणि त्यानुसार शिक्षा होण्यास ती पात्र होईल.

परंतु असे की, जर अशा कोणत्याही व्यक्तीने अपराध आपल्या नकळत घडला किंवा असा अपराध घडू नये
यासाठी आपण सर्व यथायोग्य तत्परता दाखवली होती असे सिद्ध केले तर, या पोटकलमात अंतर्भूत असलेल्या
कोणत्याही गोष्टीमुळे ती व्यक्ती या अधिनियमात तरतूद केलेल्या कोणत्याही शिक्षेस पात्र ठरणार नाही.

(२) पोटकलम (१) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, जेव्हा या अधिनियमाखालील एखादा अपराध
एखाद्या कंपनीकडून घडला असेल आणि जर असे सिद्ध करण्यात आले असेल की, तो अपराध कंपनीचा कोणताही
संचालक, व्यवस्थापक, सचिव किंवा इतर अधिकारी यांच्या संमतीने किंवा मूकसंमतीने घडला आहे किंवा त्यांच्या
हयगयीमुळे घडला आहे त्याबाबतीत, असा संचालक, व्यवस्थापक, सचिव किंवा इतर अधिकारी यांना त्या
अपराधाबद्दल दोषी मानण्यात येईल आणि तदनुसार त्याच्याविरुद्ध कार्यवाही केली जाण्यास आणि शिक्षा केली
जाण्यास ते पात्र ठरतील.

स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या प्रयोजनार्थ,—

(क) “कंपनी” याचा अर्थ, कोणताही निगम निकाय, असा आहे व त्यात भागीदारी संस्था किंवा अन्य
व्यक्तींचा संघ यांचा समावेश होतो ; किंवा

(ख) “संचालक” याचा भागीदारी संस्थेच्या संबंधातील अर्थ, त्या भागीदारी संस्थेचा भागीदार, असा
आहे.

२८. (१) जेथे शासनाचा कोणताही विभाग या अधिनियमाअन्वये न्यायाधिकरणाच्या कोणत्याही आदेशाचे शासकीय
किंवा निवाड्याचे किंवा निर्णयाचे अनुपालन करण्यास कोणत्याही शासकीय विभागाने कसूर केली असेल त्याबाबतीत, विभागांनी केलेले
विभाग प्रमुख अशा कसुरीबद्दल दोषी असल्याचे मानण्यात येईल आणि तो या अधिनियमाखालील अपराध
केल्याबद्दल त्याच्याविरुद्ध कार्यवाही केली जाण्यास व त्यानुसार तो शिक्षेस पात्र ठरेल :

परंतु असे की, जर विभाग प्रमुखाने अपराध आपल्या नकळत घडला किंवा असा अपराध घडू नये यासाठी
आपण सर्वप्रकारे यथायोग्य तत्परता दाखवली होती असे सिद्ध केले तर, या कलमामध्ये अंतर्भूत असलेल्या
कोणत्याही गोष्टीमुळे तो विभागप्रमुख कोणत्याही शिक्षेस पात्र ठरणार नाही.

(२) पोटकलम (१) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरीही, जेव्हा या अधिनियमाखालील अपराध हा
शासकीय विभागाकडून घडला असेल आणि असे सिद्ध करण्यात आले असेल की, तो अपराध, विभाग प्रमुखाव्यतिरिक्त
अन्य कोणत्याही अधिकार्याच्या संमतीने किंवा मूक संमतीने घडला आहे किंवा त्यांच्या हयगयीमुळे घडला आहे
त्याबाबतीत असा अधिकारी देखील त्या अपराधाबद्दल दोषी असल्याचे मानण्यात येईल आणि त्याच्याविरुद्ध
कार्यवाही केली जाण्यास व त्यानुसार शिक्षा होण्यास तो पात्र होईल.

प्रकरण पाच

संकीर्ण

२९. (१) या अधिनियमाअन्वये न्यायाधिकरणाच्या स्थापनेच्या दिनांकापासून, न्यायाधिकरणाला, त्याच्या अधिकारितेस रोध.
अपील अधिकारितेअंतर्गत निर्धारित करण्याचा अधिकार प्रदान करण्यात आला आहे अशा कोणत्याही बाबीच्या
संबंधात, कोणत्याही दिवाणी न्यायालयाला कोणतेही अपील विचारार्थ स्वीकारण्याची अधिकारिता असणार नाही.

(२) न्यायाधिकरणाकडून अभिनिर्णीत करण्यात येईल अशा मालमत्तेच्या किंवा पर्यावरणाच्या नुकसानीबद्दलचे
कोणतेही अनुतोष किंवा नुकसानभरपाई किंवा प्रत्यास्थापन मंजुरीकरिता कोणत्याही दाव्याशी संबंधित विवादाची
तडऱ्योड करण्याची किंवा कोणताही प्रश्न विचारार्थ स्वीकारण्याची अधिकारिता कोणत्याही दिवाणी न्यायालयाला
असणार नाही, आणि मालमत्तेच्या किंवा पर्यावरणाच्या नुकसानीबद्दलचे कोणतेही अनुतोष किंवा नुकसानभरपाई
भाग बारा—(१९)—९

किंवा प्रत्यास्थापन मंजुरीकरिता अशा विवादाच्या तडजोडीच्या किंवा अशा कोणत्याही दाव्याच्या संबंधात न्यायाधिकरणाने किंवा त्यांच्यासमोर करण्यात आलेल्या किंवा करावयाच्या कोणत्याही कार्यवाहीच्या संबंधात दिवाणी न्यायालयाकडून कोणताही व्यादेश मंजूर करण्यात येणार नाही.

अपराधांची दखल. ३०. (क) केंद्र सरकार किंवा त्या सरकारच्या वटीने प्राधिकृत केलेला कोणताही प्राधिकारी किंवा अधिकारी याने ; किंवा

(ख) केंद्र सरकार किंवा उपरोक्तप्रमाणे प्राधिकृत केलेला प्राधिकारी यांच्याकडे अभिकथित अपराधाची आणि तक्रार करण्याचा त्याचा हेतू असल्याची विहित करण्यात येईल अशा रीतीने साठ दिवसांहून कमी नसेल अशा कालावधीत जिने नोटीस दिली असेल अशा व्यक्तीने,

तक्रार केली असेल त्याशिवाय कोणतेही न्यायालय, या अधिनियमाखालील कोणत्याही अपराधाची दखल घेणार नाही.

(२) महानगरदंडाधिकारी किंवा प्रथम वर्ग न्यायदंडाधिकारी यांच्यापेक्षा कमी दर्जा असलेले कोणतेही न्यायालय, या अधिनियमाखाली शिक्षापात्र असलेल्या कोणत्याही अपराधाची न्यायचौकशी करणार नाही.

न्यायाधिकरणाचे सदस्य व कर्मचारी संहितेच्या कलम २१ च्या अर्थात्गत लोकसेवक असल्याचे मानण्यात येईल.

हे लोकसेवक

असणे.

सदूभावनेने केलेल्या कार्यवाहीसंरक्षण. ३१. (१) या अधिनियमानुसार किंवा त्याखाली करण्यात आलेल्या कोणत्याही नियमानुसार किंवा काढलेल्या आदेशानुसार सदूभावनेने केलेल्या किंवा करण्याचा हेतू असलेल्या कोणत्याही गोष्टीबद्दल केंद्र सरकारच्या किंवा राज्य शासनाच्या किंवा कोणत्याही सांविधिक प्राधिकरणाच्या कर्मचाऱ्याविरुद्ध कोणताही दावा किंवा अन्य कोणतीही कायदेशीर कार्यवाही केली जाणार नाही.

(२) या अधिनियमानुसार किंवा त्याखाली करण्यात आलेल्या नियमानुसार किंवा काढलेल्या आदेशानुसार सदूभावनेने केलेल्या किंवा करण्याचा हेतू असलेल्या कोणत्याही गोष्टीबद्दल न्यायाधिकरणाचा अध्यक्ष किंवा न्यायिक सदस्य किंवा तज्ज्ञ सदस्य यांच्याविरुद्ध किंवा अध्यक्ष किंवा न्यायिक सदस्य किंवा तज्ज्ञ सदस्य यांनी प्राधिकृत केलेल्या इतर कोणत्याही व्यक्तीविरुद्ध कोणताही दावा, खटला किंवा अन्य कायदेशीर कार्यवाही केली जाणार नाही.

अधिनियमाचा परिणाम अधिभावी कोणत्याही कायद्याच्या आधारे लागू असलेल्या कोणत्याही संलेखामध्ये विसंगत असे काहीही अंतर्भूत असले तरी, असणे. या अधिनियमाच्या तरतुदी लागू असतील.

अनुसूची एक मध्ये

सुधारणा करण्याचा अधिसूचनेवारे, पर्यावरण संरक्षण आणि नैरसिंगक साधनसंपत्तीचे संवर्धन हे अधिकार. तुदिष्ट लक्षात घेऊन, संसदेद्वारे अधिनियमित केलेल्या अन्य कोणत्याही अधिनियमाचा त्यामध्ये समावेश करणारी करता येईल आणि अशा अंधिसूचनेच्या प्रसिद्धीच्या दिनांकास, असा अधिनियम, अनुसूची एक मध्ये समाविष्ट करण्यात आलौ असल्याचे मानण्यात येईल किंवा, यथास्थिति, गाळण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

(२) पोटकलम (१) अन्वये काढावयाच्या प्रस्तावित प्रत्येक अधिसूचनेची प्रत, संसदेच्या दोन्ही सभागृहासमोर ते एका सत्राने किंवा दोन किंवा त्याहून अधिक क्रमवर्ती सत्रे मिळून बनलेल्या अशा एकूण तीस दिवसांच्या कालावधीकरिता सत्रासीन असताना मसुद्याच्या स्वरूपात ठेवण्यात येईल आणि जर उपरोक्तप्रमाणे एका सत्राचे किंवा क्रमवर्ती सत्रांच्या लगतनंतरचे सत्र संपण्यापूर्वी, अधिसूचना काढण्यात येऊ नये याबाबत दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाले किंवा अधिसूचनेमध्ये कोणताही फेरबदल करण्यात यावा याबाबत दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाले तर, अधिसूचना काढण्यात येणार नाही, किंवा यथास्थिति, दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाल्याप्रमाणे अशा फेरबदल केलेल्या स्वरूपातच केवळ काढण्यात येईल.

नियम करण्याचा

अधिकार. ३५. (१) केंद्र सरकारला या अधिनियमाची प्रयोजने पार पाडण्यासाठी राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, नियम करता येतील.

(२) विशेषकरून आणि पूर्वगमी अधिकाराच्या सर्वसाधारणतेस बाध न आणता अशा नियमांमध्ये पुढीलपैकी सर्व किंवा कोणत्याही बाबींकरिता तरतूद करण्यात येईल :—

- (क) कलम ४ च्या पोटकलम (४), खंड (क) अन्वये न्यायाधिकरणासमोर हजर राहण्यास हक्कदार असलेल्या व्यक्तींबाबतचे नियम ;
- (ख) कलम ४ च्या पोटकलम (४), खंड (ख) अन्वये अर्ज व अपील आणि यांच्याशी संबंधित अन्य बाबींवर सुनावणी करण्याची कार्यपद्धती ;
- (ग) कलम ४ च्या पोटकलम (४), खंड (ग) अन्वये अर्ज व अपील यांच्या वर्गाच्या किंवा वर्गाच्या संबंधात, अर्जाची व अपिलांची सुनावणी करील अशा सदस्यांची किमान संख्या ;
- (घ) अध्यक्षाने प्रकरणे एका बैठकीच्या ठिकाणाहून (सर्वसाधारण बैठकीच्या ठिकाणासह) दुसऱ्या बैठकीच्या ठिकाणाकडे हस्तांतरित करणे ;
- (ङ) कलम ६ च्या पोटकलम (३) अन्वये निवड समिती आणि न्यायाधिकरणाचे न्यायिक सदस्य व तज्ज्ञ सदस्य यांच्या नियुक्तीची रीत ;
- (च) कलम ९ अन्वये न्यायाधिकरणाचा अध्यक्ष, न्यायिक सदस्य व तज्ज्ञ सदस्य यांना देय असलेले वेतन व भत्ते (निवृत्तिवेतन, उपदान व इतर निवृत्तिविषयक लाभ यांसह) आणि सेवेच्या इतर अटी व शर्ती ;
- (छ) कलम १० च्या पोटकलम (४) अन्वये न्यायाधिकरणाचा अध्यक्ष किंवा न्यायिक सदस्य यांच्या विरुद्धच्या आरोपांची चौकशी करण्याची कार्यपद्धती ;
- (ज) कलम १२ च्या पोटकलम (२) अन्वये न्यायाधिकरणाच्या अधिकाऱ्यांची व अन्य कर्मचाऱ्यांची सेवाभरती आणि त्या कलमाच्या पोटकलम (४) अन्वये न्यायाधिकरणाच्या अधिकाऱ्यांचे व कर्मचाऱ्यांचे वेतन व भत्ते आणि इतर सेवाशर्ती ;
- (झ) कलम १३ अन्वये न्यायाधिकरणाच्या अध्यक्षाने वापरावयाचे वित्तीय व प्रशासकीय अधिकार ;
- (ज) कलम १८ च्या पोटकलम (१) अन्वये अर्जाचा व अपिलाचा नमुना, त्यात अंतर्भाव असणारा तपशील आणि सोबत जोडावयाचे दस्तऐवज व देय असलेली फी ;
- (ट) कलम १९ च्या पोटकलम (४), खंड (ट) अन्वये, न्यायाधिकरणाला दिवाणी न्यायालयाचे अधिकार असतील या संबंधातील अशी कोणतीही बाब ;
- (ठ) कलम २४ च्या पोटकलम (२) अन्वये पर्यावरण अनुतोष निधीत जमा केलेली नुकसानभरपाईची किंवा अनुतोषाची रक्कम, ज्या रीतीने व ज्या प्रयोजनासाठी वापरण्यात येईल ती रीत व ते प्रयोजन ;
- (ड) कलम ३० च्या पोटकलम (१), खंड (ख) अन्वये तक्रार करणारी नोटीस देण्याची रीत ;
- (ढ) नियमांद्वारे विनिर्दिष्ट करणे आवश्यक असलेली किंवा विनिर्दिष्ट करता येईल अशी किंवा नियमांद्वारे ज्यासंबंधात तरतूद करावयाची अशी अन्य कोणतीही बाब.

(३) केंद्र सरकारने या अधिनियमांनवये केलेला प्रत्येक नियम तो करण्यात आल्यानंतर शक्य तितक्या लवकर, संसदेच्या प्रत्येक सभागृहासमोर ते एका सत्राने बनलेल्या किंवा दोन किंवा अधिक क्रमवर्ती सत्रे मिळून बनलेल्या अशा एकूण तीस दिवसांच्या कालावधीत सत्रासीन असताना ठेवला जाईल आणि ज्या सत्रात तो नियम ठेवला गेला असेल ते सत्र किंवा त्याच्या पाठोपाठचे सत्र संपर्यापूर्वी जर, त्या नियमात कोणतेही फेरबदल करण्याबाबत दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाले किंवा तो नियम करण्यात येऊ नये याबाबत दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाले तर, तो नियम त्यानंतर अशा फेरबदल केलेल्या स्वरूपातच लागू होईल किंवा, यथास्थिति, मुळीच लागू होणार नाही, तथापि, अशा कोणत्याही फेरबदलामुळे किंवा शून्यीकरणामुळे यापूर्वी त्या नियमानवये करण्यात आलेल्या कोणत्याही गोष्टीच्या विधिग्राह्यतेस बाध येणार नाही.

३६. या अधिनियमाच्या अनुसूची तीन मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या अधिनियमिर्तीमध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात विवक्षित आलेल्या रीतीने सुधारणा करण्यात येईल आणि अशा सुधारणा न्यायाधिकरणाच्या स्थापनेच्या दिनांकापासून लागू अधिनियमिर्तीमध्ये सुधारणा करणे.

अडचणी दूर ३७. (१) या अधिनियमाच्या तरतुदी लागू करताना कोणतीही अडचण उद्भवल्यास, केंद्र सरकारला करण्याचा राजपत्रात आदेश प्रसिद्ध करून, अडचण दूर करण्यासाठी त्यास आवश्यक वाटेल अशा या अधिनियमाच्या अधिकार तरतुदीशी विसंगत नसतील अशा तरतुदी करता येतील :

परंतु असे की, या अधिनियमाच्या प्रारंभापासून दोन वर्षांचा कालावधी संपल्यानंतर असा कोणताही आदेश काढण्यात येणार नाही.

(२) या कलमान्वये काढलेला प्रत्येक आदेश तो काढल्यानंतर शक्य तितक्या लवकर संसदेच्या दोन्ही सभागृहांसमोर ठेवण्यात येईल.

निरसन व व्यावृत्ती.

३८. (१) राष्ट्रीय पर्यावरण न्यायाधिकरण अधिनियम, १९९५ व राष्ट्रीय पर्यावरण अपील प्राधिकरण अधिनियम, १९९७ (यात यापुढे ज्यांचा निर्देश, 'निरसित अधिनियम' असा करण्यात आला आहे) याद्वारे निरसित करण्यात येत आहेत.

(२) असे निरसन झाले असले तरी, उक्त अधिनियमान्वये केलेली किंवा करण्यात आलेली कोणतीही गोष्ट किंवा कोणतीही कार्यवाही ही, या अधिनियमाच्या संबद्ध तरतुदीन्वये केली असल्याचे किंवा करण्यात आली असल्याचे मानण्यात येईल.

(३) राष्ट्रीय पर्यावरण अपील प्राधिकरण अधिनियम, १९९७ याच्या कलम ३ च्या पोटकलम (१) अन्वये स्थापन केलेले राष्ट्रीय पर्यावरण अपील प्राधिकरण हे, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० अन्वये राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरणाची स्थापना झाल्यावर विसर्जित होईल.

(४) राष्ट्रीय पर्यावरण अपील प्राधिकरण अधिनियम, १९९७ याच्या कलम (३), पोटकलम (१) अन्वये स्थापन केलेले राष्ट्रीय पर्यावरण अपील प्राधिकरण विसर्जित झाल्यावर, उक्त राष्ट्रीय पर्यावरण अपील प्राधिकरणाचा अध्यक्ष, उपाध्यक्ष म्हणून नियुक्त करण्यात आलेली व्यक्ती आणि सदस्य म्हणून नियुक्त केलेली अन्य प्रत्येक व्यक्ती, आणि राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० अन्वये राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरणाच्या स्थापनेच्या लगतपूर्वी पद धारण करणाऱ्या व्यक्ती, आपली संबंधित पदे रिक्त करतील आणि असा अध्यक्ष, उपाध्यक्ष आणि सदस्य म्हणून नियुक्त केलेली प्रत्येक अन्य व्यक्ती, तिच्या पदावधीच्या मुदतपूर्व समाप्तीसाठी किंवा सेवेच्या कोणत्याही करारासाठी कोणत्याही नुकसानभरपाईच्या मागणीचा दावा करण्यासाठी हक्कदार असणार नाही.

(५)* राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० अन्वये राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरणाची स्थापना झाल्यावर किंवा होण्यापूर्वी राष्ट्रीय पर्यावरण अपील प्राधिकरण अधिनियम, १९९७ याच्या कलम ३, पोटकलम (१) अन्वये स्थापन केलेल्या राष्ट्रीय पर्यावरण अपील प्राधिकरणासमोर प्रलंबित असलेली सर्व प्रकरणे, अशी स्थापना झाल्यावर उक्त राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरणाकडे हस्तांतरित करण्यात येतील आणि राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण जणू काही त्या अधिनियमान्वये ती प्रकरणे दाखल करण्यात आली होती असे समजून ती प्रकरणे निकालात काढील.

(६) राष्ट्रीय पर्यावरण अपील प्राधिकरण विसर्जित होण्याच्या लगतपूर्वी जे अधिकारी किंवा अन्य कर्मचारी राष्ट्रीय पर्यावरण अपील प्राधिकरणाकडे प्रतिनियुक्तीवर नेञ्यात आले होते ते, अशा विसर्जनानंतर त्यांच्या मूळ संवर्गात, मंत्रालयात किंवा, यथास्थिति, विभागात प्रत्यावर्तित होतील.

(७) राष्ट्रीय पर्यावरण अपील प्राधिकरणाचे विसर्जन झाल्यावर, राष्ट्रीय पर्यावरण अपील प्राधिकरणांतर्गत करार तत्वावर नियुक्त करण्यात आलेले आणि विसर्जनाच्या लगतपूर्वी पद धारण करणारे अधिकारी व अन्य कर्मचारी आपली संबंधित पदे रिक्त करतील आणि असे अधिकारी आणि अन्य कर्मचारी त्यांच्या सेवा करारानुसार, त्यांच्या पदावधीच्या मुदतपूर्व समाप्तीसाठी तीन महिन्यांचे वेतन व भत्ते यांकरिता किंवा उर्वरित सेवा कालावधीचे वेतन व भत्ते यांकरिता यापैकी जे कमी असेल ते, वेतन व त्याच्या नुकसानभरपाईच्या मागणीचा दावा करण्यास हक्कदार असतील.

(८) पोटकलम (२) ते (७) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या विशिष्ट बाबीच्या उल्लेखाने, निरसनाचा परिणाम लक्षात घेऊन सर्वसाधारण वाक्खंड अधिनियम, १८९७ याच्या कलम ६ च्या सर्वसाधारण प्रयुक्तीस बाध येणार नाही किंवा बाधा पोचणार नाही.

१९९५ चा २७.

१९९७ चा २२.

१९९७ चा २२.

१९९७ चा २२.

१९९७ चा २२.

१८९७ चा १०.

[कलमे १४ (१), १५ (१), १७ (१) (क), १७ (२), १९ (४) (ज) व ३४ (१) पहा]

१. जल (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम, १९७४ ;
२. जल (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) उपकर अधिनियम, १९७७ ;
३. वन (संरक्षण) अधिनियम, १९८० ;
४. वायू (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम, १९८१ ;
५. पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम, १९८६ ;
६. लोक दायित्व विमा अधिनियम, १९९१ ;
७. जैविक विविधता अधिनियम, २००२.

[कलमे १५ (४) व १७ (१) पहा]

ज्या शीर्षाखाली नुकसानीकरिता नुकसानभरपाई किंवा अनुतोषासाठी दावा करता येईल अशी शीर्ष—

- (क) मृत्यू;
- (ख) कायमस्वरूपी, तात्पुरती, संपूर्ण किंवा अंशिक अशी विकलांगता किंवा अन्य इजा किंवा आजार;
- (ग) संपूर्ण किंवा अंशिक अशी विकलांगता किंवा कायमस्वरूपी किंवा तात्पुरती विकलांगता यामुळे वेतनाचे नुकसान;
- (घ) इजा किंवा आजारपण यावरील उपचारासाठी झालेला वैद्यकीय खर्च;
- (ङ) खाजगी मालमत्तेचे नुकसान;
- (च) बाधित व्यक्तींना अनुतोष, मदत पुरविण्यासाठी व त्यांचे पुनर्वसन करण्यासाठी शासनाने किंवा स्थानिक प्राधिकरणाने केलेला खर्च;
- (छ) पर्यावरणीय न्हासासाठी नुकसानभरपाई आणि पर्यावरणाच्या दर्जाची पुनःस्थापना यासह कोणतीही हानी किंवा नुकसान भरून काढण्यासाठी किंवा कोणत्याही प्रशासकीय किंवा कायदेशीर कारवाईसाठी शासनाने केलेला खर्च;
- (ज) कोणतेही नुकसान करणाऱ्या कृतीमुळे झालेली किंवा त्याच्याशी संबंधित असलेली शासनाची किंवा स्थानिक प्राधिकरणाची हानी;
- (झ) जलचर प्राणी व दुभती व ओझी वाहणारी जनावरे यांसह प्राण्यांना झालेली कोणतीही इजा, हानी किंवा त्यांचा नाश याबाबतच्या हक्कमागण्या;
- (ज) जलचर वनस्पती, पिके, भाजीपाला, झाडे आणि फळबागा यांसह वनस्पतींचे झालेले कोणतेही नुकसान, हानी किंवा नाश याबाबतच्या हक्कमागण्या;
- (ट) माती, हवा, पाणी, जमीन आणि नैसर्गिक यंत्रणा यांसह पर्यावरणाची झालेली कोणतीही हानी किंवा नुकसान पूर्ववत करण्याचा खर्च यांसह केलेल्या हक्कमागण्या;
- (ठ) खाजगी मालमत्तेव्यतिरिक्त कोणत्याही मालमत्तेचे नुकसान आणि हानी;
- (ड) धंद्याचे किंवा रोजगाराचे किंवा दोन्हीचे नुकसान;
- (ढ) घातक पदार्थ हाताळणे याच्या कोणत्याही कार्याशी संबंधित किंवा त्यातून उद्भवलेली कोणतीही अन्य हक्कमागणी.

[कलम ३६ पहा]

विवक्षित अधिनियमिर्तमध्ये सुधारणा

भाग एक

जल (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम, १९७४ (१९७४ चा ६) याची सुधारणा.

कलम ३३क नंतर, पुढील कलम समाविष्ट करण्यात येईल :—

नवीन कलम ३३ ख
समाविष्ट करणे.
राष्ट्रीय हरित
न्यायाधिकरणाकडे
अपील.

“३३ख. (क) राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर, कलम २८ अन्वये अपील प्राधिकरणाच्या आदेशाने किंवा निर्णयाने ; किंवा

(ख) राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर, कलम २९ अन्वये राज्य शासनाने दिलेल्या आदेशाने ; किंवा

(ग) राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर, मंडळाने कलम ३३क अन्वये दिलेल्या निदेशांनी,

व्यथित झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीस, त्या अधिनियमाच्या तरतुदीनुसार राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या कलम ३ अन्वये स्थापन केलेल्या राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरणाकडे अपील दाखल करता येईल.”.

भाग दोन

जल (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) उपकर अधिनियम, १९७७ (१९७७ चा ३६) याची सुधारणा.

१. कलम १३ मधील पोटकलम (४) मध्ये “ अंतिम असेल. ” या मजकुराएवजी, “कलम १३क अन्वये कलम १३ ची अपील दाखल करण्यात आले नसेल तर, अंतिम असेल. ” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल.

नवीन कलम १३क
समाविष्ट करणे.

२. कलम १३ नंतर, पुढील कलम समाविष्ट करण्यात येईल :—

राष्ट्रीय हरित
न्यायाधिकरणाकडे
अपील.

“१३क. राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर कलम १३ अन्वये, अपील न्यायाधिकरणाच्या आदेशाने किंवा निर्णयाने व्यथित झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीस, त्या अधिनियमाच्या तरतुदीनुसार राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या कलम ३ अन्वये स्थापन केलेल्या राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरणाकडे अपील दाखल करता येईल.”.

भाग तीन

वन (संरक्षण) अधिनियम, १९८० (१९८० चा ६९) याची सुधारणा.

कलम २ नंतर पुढील कलम समाविष्ट करण्यात येईल :—

नवीन कलम २क
समाविष्ट करणे.

“२क. राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर, कलम २ अन्वये, अपील न्यायाधिकरणाच्या आदेशाने किंवा निर्णयाने, व्यथित झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीस, त्या अधिनियमाच्या तरतुदीनुसार, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या कलम ३ अन्वये स्थापन केलेल्या राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरणाकडे अपील दाखल करता येईल.”.

वायू (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम, १९८१ (१९८१ चा १४) याची सुधारणा.

नवीन कलम ३१ख
समाविष्ट करणे.

राष्ट्रीय हरित
न्यायाधिकरणाकडे
अपील.

कलम ३१क नंतर, पुढील कलम समाविष्ट करण्यात येईल :—

“३१ख. राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर, कलम ३१ अन्वये, अपील न्यायाधिकरणाच्या आदेशाने किंवा निर्णयाने, व्यथित झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीस, त्या अधिनियमाच्या तरतुदीनुसार, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या कलम ३ अन्वये स्थापन केलेल्या राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरणाकडे अपील दाखल करता येईल.”.

भाग पाच

पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम, १९८६ (१९८६ चा २९) याची सुधारणा.

नवीन कलम ५क
समाविष्ट करणे.

राष्ट्रीय हरित
न्यायाधिकरणाकडे
अपील.

कलम ५ नंतर पुढील कलम समाविष्ट करण्यात येईल :—

“५क. राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर कलम ५ अन्वये अपील न्यायाधिकरणाच्या आदेशाने किंवा निर्णयाने, व्यथित झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीस, त्या अधिनियमाच्या तरतुदीनुसार, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या कलम ३ अन्वये स्थापन केलेल्या राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरणाकडे अपील दाखल करता येईल.”.

भाग सहा

जैविक विविधता अधिनियम, २००२ (२००३ चा १८) याची सुधारणा.

कलम ५२ची
सुधारणा.

१. कलम ५२ मधील परंतुकानंतर पुढील परंतुक समाविष्ट करण्यात येईल :—

“परंतु आणखी असे की, या कलमात अंतर्भूत असलेली कोणतीही गोष्ट, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा तेव्हापासून लागू होणार नाही :

परंतु तसेच की, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभापूर्वी उच्च न्यायालयापुढे प्रलंबित असलेल्या कोणत्याही अपिलाची सुनावणी चालू राहील आणि राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियमाच्या कलम ३ अन्वये राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरणाची स्थापना करण्यात आली नव्हती असे समजून उच्च न्यायालयाकडून ते निकालात काढण्यात येईल.”.

२. कलम ५२ नंतर पुढील कलम समाविष्ट करण्यात येईल :—

“५२क. राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर, या अधिनियमान्वये राष्ट्रीय जैविक विविधता प्राधिकरणाच्या किंवा राज्य जैविक विविधता मंडळाच्या लाभ वाटपाच्या कोणत्याही निर्धारणाने किंवा आदेशाने व्यथित झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीस, राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण अधिनियम, २०१० च्या कलम ३ अन्वये स्थापन केलेल्या राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरणाकडे त्या अधिनियमाच्या तरतुदीनुसार अपील दाखल करता येईल.”.

डॉ. जी. नारायण राजू,
सचिव, भारत सरकार.